

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра політичних інститутів та процесів

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на тему:
**«Політичні кризи в Україні як виклик для політичної системи та
національної безпеки»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи Пнб-42,
спеціальності 052 Політологія,
освітньої програми “Політологія.
Національна безпека”
Санчин Софія Олегівна

Науковий керівник:
Міщук Мар'яна Богданівна,
доцентка, кандидатка політичних наук

Рецензент:

м. Івано-Франківськ - 2024 рік

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Політична криза: сутність поняття, характерні ознаки, типи та структура (теоретико-методологічні засади дослідження).....	6
Розділ 2. Кризи в суспільно-політичному житті України: різновиди та їх особливості розгортання в межах політичної системи	21
2.1. Криза ідентичності.....	21
2.2. Криза легітимності.....	25
2.3. Криза проникнення.....	35
Розділ 3. Політичні кризи та кризові ситуації як загроза національній безпеці сучасної України.....	40
Висновки.....	49
Список використаних джерел та літератури.....	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Криза, яка розпочалася в 90-х роках ХХ століття, стала центральною проблемою не лише для політиків, державних службовців, політологів та соціологів, але й для більшості громадян. Вона вплинула на всі сфери українського суспільства, охопивши всі соціальні групи, родини і практично кожну особу.

Тема кризи постійно залишалася актуальною в українському політичному дискурсі протягом усіх років незалежності. У цей час країна стикалася з економічними, політичними, соціальними, демографічними, екологічними, духовними, моральними та ціннісними кризами.

Українські вчені досліджували кризовий стан суспільства протягом понад трьох десятиліть. Внутрішня системна криза в Україні не була подолана до початку поточної світової фінансово-економічної кризи. Часто обговорювали енергетичну, бензинову, газову, цукрову кризи, а також кризи у сферах машинобудування, легкої промисловості, медицини, освіти, культури та спорту. Багато політологів, юристів, економістів та етиків вважали, що суспільство перебуває у стані перманентної кризи.

Практичним питанням забезпечення національної безпеки приділяється значна увага як українськими, так і закордонними вченими, дипломатами та політиками. У наукових дослідженнях вітчизняних і закордонних науковців висвітлювалася загальна характеристика політико-правових режимів, що запроваджуються під час кризових ситуацій. Це питання розглядали О. Бандурка, А. Басов, С. Белай, О. Гуляк, І. Євтушенко, О. Комісаров, С. Кузніченко, В. Лаптії, С. Магда, В. Мирошніченко, В. Настюк, О. Негодченко, Г. Перепелиця, В. Плішкін, Г. Пономаренко, М. Саакян, М. Стрельбицький, Д. Талалай, О. Шаптала, Х. Ярмачі та інші. Проблеми правового забезпечення безпеки також досліджували фахівці галузевих правових наук: С. Діденко, В.

Доненко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Я. Кондратьєв, В. Крутов, О. Мірошніченко, Д. Никифорчук, О. Остапенко, Ю. Римаренко, С. Сафронов, В. Тацій, Н. Філіпенко, Ю. Шемшученко. Однак у наукових працях українських авторів переважно зосереджувалися на реагуванні на регіональні надзвичайні ситуації та злочинні прояви. Питання кризового реагування як специфічного виду суспільних відносин, а також необхідність покращення системи реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці, залишаються недостатньо розкритими в політико-правових дослідженнях та дослідженнях з безпеки.

Об'єктом роботи є політична криза та її особливості в Україні.

Предмет роботи – є механізм впливу політичної кризи в Україні на ефективність функціонування політичної системи та заходи з забезпечення національної безпеки.

Метою бакалаврської роботи є розкриття політологічного аспекту сутності кризових ситуацій політико-соціального характеру у контексті національної безпеки України.

Основними завданнями роботи є:

1. Проаналізувати сутність поняття, характерні ознаки, типи та структуру політичних криз.
2. Визначити основні типи політичних криз та особливості розгортання в сучасному українському контексті.
3. Дослідити роль політичних криз у впливі на систему національної безпеки України.
4. Виокремити особливості та шляхи подолання кризових явищ у політичних системах та в системі національної безпеки України.

Методологічна основа. У ході дослідження використано підходи із історичної, порівняльної, конфліктологічної та неоінституційної парадигми. Особливо акцентовано на історичному і порівняльному підходах. Застосування конфліктологічного методу полягало у встановленні зв'язків між кризовими явищами та політичними конфліктами. Виконання поставлених завдань

вимагало застосування загальнологічних методів, таких як аналіз і синтез, індукція та дедукція, а також конкретизація й абстрагування.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає у розширенні уявлень щодо основних аспектів політичної кризи в сучасних політико-безпекових відносинах. Отримані результати та відомості можуть допомогти покращити розуміння ролі політичної кризи у функціонуванні політичної системи сучасної України та конкретних стратегій з подолання кризових явищ у безпековій сфері.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури.

Розділ 1. Політична криза: сутність поняття, характерні ознаки, типи та структура (теоретико-методологічні засади дослідження)

Термін "криза" походить від латинського слова "crisis", що в свою чергу має грецьке коріння. Залежно від контексту, він може означати "переломний момент", "вибір" або "вирок", "розрізнення" або "міркування". Однак у сучасній українській мові більш поширеним є розуміння "кризи" як "різкої зміни звичайного стану речей", "зламу" або "загострення" [29, с. 594.].

Криза - загострення політичних, економічних, соціальних та інших протиріч [22].

Криза розглядається як прояв конкретного стану суспільних структур, які постраждали від цієї кризи [55, р. 489].

Криза – це стан, коли суперечності між елементами системи та її структурою настільки загострюються, що перевищують рівень їх відносної самостійності. Це призводить до того, що структура починає гальмувати розвиток системи, і виникає можливість її різкого переходу в нову якість через трансформацію структури.

Криза також розглядається як певна фаза розвитку діалектичного протиріччя в суспільному житті, яка характеризується загостренням суперечностей до такого рівня, що вони перевищують межі їх відносної самостійності.

Поняття «криза» було запозичене з медицини в політичну науку, де йому додали драматичного забарвлення. Спочатку воно означало різкий, крутий перелом або важкий перехідний стан. Криза – це природна фаза розвитку будь-якої системи, зона біфуркації. Криза є моментом дезорганізації системи, але водночас вона виступає чинником організації та самоорганізації системи. Поняття «соціальної кризи» може вживатися у широкому і вузькому значеннях. У широкому сенсі це означає будь-яку кризу, пов'язану з розвитком суспільства.

У вузькому сенсі поняття «соціальної кризи» використовується для розмежування сфер життя суспільства.

Психологічна криза – це стан непевності та страху в суспільстві, який призводить до зниження рівня раціональності суспільної свідомості. Поняття системної кризи може бути визначене як єдність криз економічного, політичного, соціального та психологічного характеру.

Політична криза може розглядатися як етап політичного процесу, а також як результат політичного протистояння та розвитку соціально-політичного конфлікту. Проблематика політичних криз, а також вивчення причин і умов їх попередження завжди цікавили політичних мислителів з найдавніших часів. Хоча стародавні мислителі не досліджували спеціально фактори розвитку політичної кризи, ця тема завжди була в центрі їхньої уваги в контексті вчень про форми та засоби правління[11].

Відповідно до Аристотеля, політична криза часто пояснюється зміною соціальної структури суспільства. Коли бідні верстви населення, маючи потенціал до радикальних дій, починають кількісно переважати над іншими соціальними стратами, це призводить до кризи. Основну причину політичної нестабільності, заколотів і зміни форми держави Аристотель бачив у порушенні принципу справедливості. Олігархія посилює існуючу нерівність, а неправова влада демосу (охлократія) зрівнює багатих і простий народ, що також призводить до нестабільності [36].

Особливий підхід до політичної кризи було представлено в роботах Н. Макіавеллі, який одним із перших почав розглядати політику як автономну сферу діяльності. У його працях соціальні протиріччя та інтереси виступають як одні з найважливіших чинників історичного та політичного розвитку. Таким чином, політична криза вперше розуміється не лише як регресивне явище суспільного життя, але й як основа для позитивних новацій[28].

У роботах таких політичних мислителів, як Д. Медісон, Ш.-Л. Монтеск'є, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та інших, умови безкризового розвитку суспільства бачилися в удосконаленні конституційних засад державного

правління, створенні системи представницьких органів, демонополізації влади через поділ влади та розширення інших демократичних процедур. Розглядаючи феномен політичної кризи в контексті загальної конфліктології, слід зазначити праці таких вчених, як Г. Зіммель, Г. Гегель, А. Сміт, А. де Токвіль, які вперше проаналізували конфлікт як соціальне явище [11].

Вивченню взаємозв'язків з громадськістю в умовах політичних криз приділяли увагу С. Блек, Дж. Уайт і Ф. Зейтель. Особливостями антикризового PR у постсоціалістичних суспільствах займалися Г. Г. Почепцов і О. А. Дроздецька. Зв'язки з громадськістю в кризових ситуаціях відіграють важливу роль у теорії врегулювання політичних криз, особливо в контексті інформаційного аспекту процесу.

Політичним кризам також приділяють значну увагу конфліктологи. Для цього напрямку аналізу важливими аспектами є загальні теорії конфлікту і кризи, етнополітичні дослідження, вивчення міжнародних криз і дослідження регіональних криз. Ключову роль серед загальних теорій конфлікту відіграють праці Д. Бертона, Р. Дарендорфа та Л. Козера. [11].

На переконання української дослідниці Л. Нагорної, спочатку термін “криза” в основному мав “метафоричне” значення у науковій літературі, а лише наприкінці ХХ століття він отримав риси певного ґносеологічного “концепту” у соціальних науках [30, с.240-241].

Політична криза завжди сприймається як порушення звичного ходу політичних подій, відхилення від того, що ще нещодавно вважалося нормою та звичайним порядком. Спостерігається руйнування встановленого стилю політичного життя, стандартна практика ухвалення державних рішень порушується під дією непередбачуваних обставин, непокора владі стає поширеним явищем. Те, що було зрозумілим і передбачуваним, втрачає свої чіткі контури і руйнується. На зміну тому, що було в порядку речей, приходять нові моделі політичної взаємодії, які не вписуються у рамки старих норм та правил.

У більшості наукових досліджень, присвячених проблемі кризи, політичні кризи розглядаються як інструмент для розуміння або пояснення інших політичних явищ, що значно ускладнює їх аналіз. Проте з плином часу відбулася певна переорієнтація у дослідженні політичної кризи як феномену, що співпадає з поглибленням інтересу дослідників до проблем політичного розвитку, зазначеної вище.

“Криза політична – це етап у розвитку політичного об’єкта (держави, влади, конкретної політики, парламенту, режиму, політичної системи, уряду тощо), який характеризується порушенням рівноваги однієї чи кількох базових підсистем у процесі їхнього функціонування, що призводить до зміни сутності об’єкта, порушення регулярності політичної взаємодії” [24].

Автори дослідження “Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання” виокремлюють два поняття: політична криза та криза політичного розвитку. На їх переконання дефініція "політична криза" визначає етап у розвитку політичного об’єкта (держави, влади, конкретної політики, парламенту, режиму, політичної системи, уряду тощо), в якому спостерігається порушення рівноваги однієї чи кількох базових підсистем у процесі їхнього функціонування. Це призводить до зміни сутності об’єкта та порушення регулярності політичної взаємодії. Щодо “кризи політичного розвитку”, то вона характерна переважно для країн, які переходять до демократії. Вона має глибші та фундаментальніші причини, що пов’язані з політичним режимом, з якого держава здійснює перехід до демократії, а також з характером трансформаційних змін. Ці кризи зазвичай є значно тривалішими, ніж звичайні політичні кризи [25].

Політична криза може бути визначена як серйозна та загострена ситуація в політичній системі, яка загрожує стабільності та функціонуванню держави. Ця криза може виникнути з різних причин, включаючи конфлікти між політичними групами, недовіру громадян до владних структур, або неефективність політичних інститутів.

Політична криза - це криза системи державного управління, яка виникає внаслідок протиріч між політичними силами і призводить до ускладнення законодавчих процесів та ослаблення парламентського (представницького) контролю над виконавчою владою [16, с.373].

Політична криза – це також специфічний стан у розвитку та функціонуванні політичної системи суспільства, який відзначається нестабільністю і дисбалансом політичних інститутів, зниженням рівня керованості у всіх сферах суспільного життя та зростанням соціально-політичної активності мас.

Науковці розглядають три основні підходи до аналізу причин політичних криз. Перший підхід пояснює кризи в політичній сфері з погіршенням економічного стану. Зниження виробництва, зростання цін на основні товари, безробіття - ці фактори сприяють невдоволенню в суспільстві, яке зазвичай виливається у політичні акції протесту. Населення вимагає від уряду термінових заходів, але урядова реакція може бути неефективною в умовах економічної нестабільності. Це призводить до подальшого наростання невдоволення, порушень у нормативному порядку та розхитування політичної системи. Другий підхід, який вчені називають елітологічним, розглядає відповідальність за якість державного управління та політичну стабільність у суспільстві як покладену на політичні еліти. Оскільки політична еліта займає ключові посади у системі державного управління, її дії можуть спричинити прийняття рішень, що мають негативні наслідки для політичної системи.

Третій підхід до пояснення причин політичних криз формулюється в рамках теорії депривації – психологічного процесу, в якому відбивається суб'єктивна оцінка людиною свого становища в суспільстві як несправедливого. Якщо відчуття несправедливості в свідомості людини пов'язується з діями влади, на яку вона покладає відповідальність за ситуацію, що погіршує її добробут та порушує її права, то вона може бути готовою оскаржити нормативний порядок, підтримуваний владою[7].

Основні причини кризи включають короткотривалість функціонування владних інститутів (президента, уряду, парламенту), зміни їхньої структури або функцій, що призводить до зниження впливу або відмови в визнанні легітимності владних інститутів, перевороти, замахы, вбивства, терористичні акти на політичному ґрунті та інші форми політичного насилля, що спричиняють дестабілізацію політичної сфери.

Загалом до кризи можуть призвести внутрішні (дії учасників політичного процесу, тінізація політики, корупція політичних суб'єктів, нестабільність еліт, бандитизм, революційні або контрреволюційні виступи, конфлікти на етнічній або релігійній основі, економічні коливання, стихійні лиха та інше) і зовнішні (військові конфлікти, діяльність спецслужб інших держав, економічні, інформаційні та будь-які інші інтервенції, що порушують державний суверенітет) фактори [24].

Українська дослідниця А. Черній наводить такі терміни: 1) «кризовість», яка вказує на здатність політичної системи зазнавати політичних криз; 2) «кризогенність», пов'язану з високою ймовірністю потрапляння політичної системи чи її складника у кризовий процес або перебування їх на одній з його стадій [46, с.7].

Різні дослідження вказують на те, що під час кризового стану значно зменшується можливість прогнозування поведінки суспільства. Під політичної кризи супроводжується розпадом суспільства на численні індивідуальні елементи, а також появою великої кількості нових дрібних утворень - партійних, національно-етнічних, релігійних, станових та корпоративних груп. Водночас спостерігається відхід великої маси людей від активного суспільного життя.

Політична криза, що стосується політичної системи, характеризується делегітимацією владних структур, відсутністю взаємодії між різними центрами влади, блокуванням одного центру іншим, формуванням альтернативних парламентських структур, зниженням ефективності соціально-політичного

регулювання та контролю, а також ескалацією спонтанних форм політичного протесту, таких як мітинги, страйки, демонстрації тощо.

За Ю. Мацієвським, політична криза виникає лише в разі неефективності дій державної влади щодо подолання політичної нестабільності. Враховуючи це визначення кризового процесу в політиці, слід зазначити узагальнені ознаки політичної нестабільності, які є протилежністю відповідної стабільності:

1. Зростання актів політичного насилля в суспільстві.
2. Короткотривалість існування урядів.
3. Припинення звичних способів взаємодії між політичними суб'єктами.
4. Відсутність легітимності панівної еліти та показників сталого розвитку суспільства в економічній, соціальній та інших сферах.
5. Наявність структурних змін у функціонуванні державного апарату.

Ю. Мацієвський також вважає суттєвою ознакою політичної кризи наявність загроз, що можуть спричинити розпад чи фундаментальні зміни певного політичного утворення. Діагностична функція політичної кризи полягає у виявленні загострених соціальних, зокрема політичних, суперечностей. Інноваційна та реформістська функції вказують на те, що політична влада повинна шукати нові та досконаліші форми своєї організації й управління суспільством. Позитивну роль у розвитку політичної сфери відіграє також дезінтегративна функція, що означає знищення чи розпад чинної системи політичної влади [28, с.146-161].

Дослідники відзначають такі специфічні ознаки криз: 1) криза може стосуватися складного системного утворення, а не простої речі (неможливо говорити про кризу мотора); 2) система функціонує погано, але не дезінтегрується; 3) існує надмірно велика кількість причин цієї кризи або вони невідомі, що значно ускладнює можливість її подолання. Варто зазначити, що йдеться про політичну кризу в розумінні надзвичайної ситуації, а не про кризу як процес занепаду або слабких сторін державної влади чи політичної системи загалом [54].

До характеристик політичної кризи належить загроза легітимності владних органів. Коли громадяни втрачають довіру до правлячих еліт, це може призвести до великої напруги в суспільстві та зростання соціальної нестабільності. Крім того, політична криза часто супроводжується погіршенням економічних умов та загрозою національної безпеки.

Характерні ознаки політичної кризи:

1. Порушення конституційного порядку (це може включати неповагу до прав людини та громадянських свобод, а також несправедливі вибори та корупцію в політичних структурах);

2. Загострення політичних конфліктів (політична криза часто виявляється в збільшенні числа конфліктів між різними політичними групами, партіями чи ідеологіями);

3. Падіння довіри до влади (ключовим аспектом кризи є зростання недовіри до владних структур та втрата легітимності політичних інститутів у очах громадян);

4. Політична криза може призвести до загострення соціальних проблем, таких як безробіття, бідність та наростання соціальної напруги.

5. У багатьох країнах політична криза може мати національні або етнічні виміри, що призводять до конфліктів між різними етнічними або національними групами.

Відомий американський конфліктолог Д. Ден стверджує, що криза є одним із видів конфлікту. Він пропонує класифікувати конфлікти за ступенем інтенсивності на кілька категорій: дрібні неприємності, сутички, які не становлять серйозної загрози; зіткнення, серію сутичок, пов'язаних з розширенням кола причин конфлікту (зменшення бажання співпрацювати); та кризи (постійні й неминучі зіткнення, що призводять до тупикової ситуації, коли опоненти припиняють відносини).

Внутрішньополітичні кризи варто диференціювати за ступенем глибини і загрози для суспільної стабільності. Серед них:

- Урядова криза виникає через втрату урядом авторитету в суспільстві, апараті та парламенті. Цей вид кризи може розпочатися внаслідок відходу частини міністрів від виконання узгодженої і схваленої парламентом програми.

- Парламентська криза означає параліч парламенту, коли він втрачає здатність ефективно функціонувати [21].

У своєму відомому дослідженні Л. Біндер та його колеги визначили кілька типів криз політичного розвитку, серед яких виділяються кризи ідентичності, легітимності, участі, розподілу і проникнення [49].

С. Роккан аналізує кризи ідентичності, легітимації, проникнення, участі та інтеграції як ключові аспекти політичної кризи. Криза ідентичності, відповідно до його переконання, охоплює конфлікти між традиційною та сучасною ідентичністю, включаючи племінні, станово-кастові та етнорелігійні аспекти. Легітимаційна криза полягає у суперечності між визнанням легітимності держави сучасними стандартами та традиційними джерелами легітимності. Криза проникнення відображає протистояння між традиційними соціальними інституціями та бюрократично-технократичною державою у процесі розширення впливу останньої на нові сфери суспільного життя. Криза участі виникає з активізації участі політично неосвічених мас у суспільно-політичному житті. Інтеграційна криза відображає проблему організації політичної системи як системи взаємодії між державним апаратом, групами інтересів та рештою громадськості. Нарешті, криза "розподілу національного доходу" пов'язана з виникненням "держави загального добробуту" та конфліктами між різними соціальними класами, що вимагає проведення редистрибутивної економічної політики.

Класифікація політичних криз ґрунтується на обсязі впливу кризи на політичну систему в цілому або на окремі її компоненти (наприклад, парламентську або урядову кризу), впливі на зміцнення чи дестабілізацію політичної системи. Тривалість політичної кризи визначається, в кінцевому підсумку, здатністю політичної системи впоратися з деструктивними процесами і схильністю до модернізації.

Чекменьова Т. розглядає кілька видів політичних криз: урядову, парламентську, конституційну, зовнішньополітичну (міжнародну) і загальнонаціональну. Кожен з цих видів криз має свої характеристики і може призводити до різних політичних наслідків. Також існують різні методи вирішення криз [21].

Урядова криза виявляється у втраті владою контролю над ситуацією і вирішується кадровими змінами в уряді або його повною відставкою. Парламентська криза полягає в зміні співвідношення сил в органі законодавчої влади, коли парламент не може приймати необхідні рішення або вони не відповідають волі більшості громадян країни. Ця криза зазвичай долається розпуском парламенту і проведенням нових виборів.

Конституційна криза означає фактичне припинення дії Основного закону країни через втрату його легітимності. Виходом з цієї кризи може бути оновлення чи прийняття нової Конституції.

Зовнішньополітична, або міжнародна криза, пов'язана з розладом системи відносин держави з іншими країнами через зростання протиріч між ними та загрозу їх переростання у відкритий конфлікт. Якщо така криза не розв'язується за допомогою переговорів та взаємних поступок, вона може призвести до війни.

Соціально-політична або загальнонаціональна криза є найбільш небезпечною для влади. Це критичний момент у розвитку соціально-політичного процесу, який може, але не обов'язково, призвести до зміни владної еліти або панівної соціальної групи. Вихід з такої кризи може включати особисті перестановки всередині правляючої групи та коригування політичного курсу. Однак, якщо конфліктуючі сторони не зможуть знайти прийняттого виходу, ця криза може перерости у революційну ситуацію або навіть національну катастрофу, розпад держави як політичної цілісності.

Дослідники процесів модернізації виділяють п'ять типів політичних криз, які постають на шляху модернізації: криза ідентичності, криза легітимності, криза політичної участі, криза проникнення та криза розподілу.

Криза ідентичності виникає, коли розпадається загальногромадянська солідарність, і люди ототожнюють себе насамперед із соціальною групою чи етнічною спільнотою, але не з національним об'єднанням або політичною системою в цілому.

Криза легітимності є процесом розпаду конституційних структур і руйнування правочинності влади, що виникає через відсутність суспільної згоди щодо природи і методів її діяльності. Делегітимізація означає, що політична система нездатна створювати та підтримувати у людей переконання, що існуючі політичні інститути є найкращими з можливих і їм слід підкорятися. Подолання кризи легітимності та підвищення довіри до інститутів влади передбачає реальне поліпшення матеріального становища основних соціальних груп та створення механізму подолання соціокультурних розбіжностей.

Криза політичної участі полягає в нездатності політичної системи перехідного суспільства впоратися з суперечливими інтересами різних груп, інтегрувати їх та задовольняти їхні потреби. Головною перешкодою інтеграції нових соціальних груп у політичну систему виступає егоїзм правлячої еліти, що може викликати радикалізацію вимог відсторонених від влади соціальних сил та їхній позаінституційний протест. Вирішення цієї кризи передбачає взаємодію всіх політично значущих сил, зокрема влади та суспільства, а також наявність розгалуженої системи політичної комунікації, через яку громадяни отримують можливість брати участь у політичному житті.

Криза проникнення проявляється у зниженні здатності державного управління проводити свої директиви в маси і отримувати від них адекватну реакцію.

Криза розподілу означає нездатність правлячої еліти забезпечити прийнятне для суспільства зростання матеріального добробуту і його розподіл. Особливо гострі форми ця криза набуває тоді, коли неминуча на першому етапі модернізації майнова диференціація з часом не тільки не скорочується [21].

Системний підхід до політичної кризи як елементу функціонування політичної системи передбачає розгляд його як статичного лінійного процесу

шляхом розщеплення системи та аналізу її структурно-функціонального аспекту. Проблема адаптації теорії політичної кризи до динамічних політичних реалій знайшла своє тлумачення в рамках синергетичного підходу, область дослідження якого є міждисциплінарною, опираючись на хімію, біологію, фізику, історію, соціологію та інше. У класичних теоріях політична криза розглядається як результат подразливого впливу певного суб'єкта, в той час як синергетична теорія розглядає кризу з точки зору властивостей системи до самоорганізації.

Відповідно до методології системного аналізу, політичний криза досліджується як один з перехідних процесів у соціально-політичних системах. Криза системи настає, якщо її зміни настільки значущі або вплив на неї настільки великий, що параметри системи досягають порогових, критичних значень. У цьому стані рівень організованості системи різко знижується, і ймовірність повернення до попереднього стабільного стану невелика.

Представники структурно-функціонального підходу трактують політичну кризу як результат порушення структур та функцій політичної системи. Основною ідеєю цього підходу є розуміння суспільства та політичних систем як комплексних організацій, які виконують певні функції для забезпечення стабільності та ефективності.

У контексті політичної кризи, структурно-функціональний підхід аналізує, які структурні елементи політичної системи порушені або неспроможні виконувати свої функції, що призводить до виникнення кризової ситуації. Наприклад, це може бути порушення роботи парламенту, втрата довіри громадян до уряду, конфлікт між різними політичними силами тощо.

Представники структурно-функціонального підходу також розглядають політичну кризу як можливість для реконструкції та покращення політичної системи. Вони вважають, що кризові ситуації можуть викликати необхідні зміни в структурі та функціонуванні системи, що дозволяє їй адаптуватися до нових викликів та підвищувати свою стійкість.

Представники конфліктологічного підходу розглядають політичну кризу як результат конфліктних взаємодій між різними суспільними групами або політичними силами. Вони вважають, що політична криза виникає тоді, коли існуючі конфлікти та суперечності в суспільстві досягають критичної точки, що призводить до дестабілізації політичної системи.

Конфліктологічний підхід аналізує корені політичних конфліктів, їхні причини та характер. Представники цього підходу звертають увагу на різноманітність конфліктів у суспільстві, включаючи конфлікти інтересів, ідеологічні суперечності, етнічні та релігійні протиріччя тощо.

Політичну кризу конфліктологи розглядають як результат нездатності суспільства або політичної системи ефективно вирішувати конфлікти та забезпечувати стабільність. Вони розуміють кризу як прояв глибоких суперечностей у суспільстві, які потребують серйозних та системних змін для їх вирішення.

Важливу роль в суспільно-політичному контексті відіграють також і міжнародні кризи. Західні дослідники М. Бречер і Дж. Вілкенфелд вважають, що необхідними умовами існування такого явища, як зовнішньополітична криза, є: 1) загроза одній або кільком базовим політичним цінностям держави; 2) обмежений час для адекватної відповіді держави на цю загрозу; 3) висока ймовірність залучення держави у військові дії, особливо у випадку зовнішньополітичної кризи [53].

Політична криза має свою власну структуру. Взаємозв'язок та підпорядкованість елементів цієї структури визначають появу та розвиток кризи, конкретну послідовність подій, станів і дій у політичному просторі, їх особливості та динаміку. У складі структури політичної кризи можна виділити, передусім, суб'єкти політичного процесу та взаємини між ними.

Суб'єкти політичної кризи - це практично всі учасники політичного життя, які реально діють. Вони є носіями політичних відносин та рушійною силою вирішення політичних протиріч і змін в політичній системі. Залежно від ролі та впливу на політичне життя, суб'єкти політичної кризи поділяються на соціальні

та інституційні. Головну роль серед них відіграють ті, хто має політичну владу та може використовувати та розподіляти її ресурси. Перш за все, це держава, яка має представляти і реалізовувати інтереси всього суспільства, а не лише окремих груп, і забезпечувати стабільне функціонування та розвиток політичної системи. Взаємозв'язок та переплетення інтересів суб'єктів політичної кризи визначають їх політичні взаємини, які можуть бути антагоністичними (непримиренними), союзницькими, партнерськими, різними за змістом та динамікою.

Політичні відносини та їх динаміка в структурі політичної кризи визначають позиції та ролі його суб'єктів у політичному житті, зміни, що відбуваються в ньому. Зміст і характер політичних відносин між суб'єктами політичного процесу визначаються їх місцем та роллю в системі політичної влади, існуючими політичними правами та свободами у суспільстві. У найзагальнішому вигляді політичні відносини суб'єктів політичної кризи та їх динаміка є формою прихованого процесу створення (репродукції), розподілу, перерозподілу, утримання та використання політичної влади, зміни її якості та виникнення нових елементів.

Важливим методологічним аспектом вивчення сутності кризових явищ у політиці є технології їх врегулювання. Політична технологія представляє собою набір методів для вирішення політичних проблем, розробки політичного курсу та його впровадження. Технологія політичної діяльності є системою методів і прийомів впливу на конкретний аспект політичного життя з метою досягнення певної мети [40, с. 32].

Управління кризою часто є великою, складною і тривалою операцією, яка включає багато організацій, як публічних, так і приватних. Засоби масової інформації безперервно аналізують та оцінюють лідерів і їхнє керівництво. У цьому контексті політичні діячі повинні спілкуватися з зацікавленими сторонами, виявляти помилки, відповідати за свої дії, ініціювати шляхи вдосконалення та (поновлення) відчуття нормальності [52].

А. Бойн та П. Гарт ідентифікують дві основні стратегії кризового менеджменту:

1) Консервативні технології кризового менеджменту спрямовані на відновлення порушеного "порядку" через кількісні зміни у функціонуванні політичного утворення.

2) Реформістські технології кризового менеджменту спрямовані на оновлення та зміну структури та зразків функціонування інституцій.

Вибір між цими стратегіями залежить від специфіки ситуації, рівня підтримки різними суспільно-політичними акторами, а також "зважування" ризиків застосування цих антикризових технологій.

Крім того, А. Бойн і П. Гарт акцентують увагу на значенні тактик, які слід використовувати безпосередньо після настання складних кризових ситуацій:

1) Використання "захисної" риторики керівництва інституції, щоб виправдати її дії та попередню діяльність.

2) Публічне та "драматичне" оголошення реформ або наголошення на вже усунутих факторах, які порушили звичайний спосіб життя суспільства та роботу організації.

3) Підкреслення того, що події, що спричинили кризу, є надзвичайно тяжкими, неочікуваними та неповторними в майбутньому.

4) Визначення осіб чи організацій, відповідальних за політичну кризу. 2) Публічне та "драматичне" проголошення реформ або наголошення на вже усунутих безпосередніх чинниках порушення звичного стилю життя суспільства і функціонування організації [51].

Отже, політична криза - це форма політичного процесу, що є перехідним станом (переломним моментом) у розвитку політичної системи суспільства, її дестабілізацією на основі загострення протиріч у існуючих політичних відносинах. суть політичної кризи полягає в різкому загостренні протиріч у різноманітних взаємозв'язках та взаємодіях соціальних інститутів, організацій і груп, окремих осіб у сфері політики, тобто у завоюванні, розподілі, перерозподілі, утриманні та використанні політичної влади. Політична криза як

феномен сприяє зміні політичної системи, структур і інститутів політичного владарювання і гегемонії, визначеного соціально-політичного устрою суспільства. Вона є серйозним викликом для будь-якої держави, оскільки вона може підірвати основи політичної стабільності та загрожувати її подальшому розвитку. Для подолання кризових ситуацій необхідна конструктивна діяльність всіх зацікавлених сторін, дотримання принципів демократії та розвиток діалогу між усіма політичними суб'єктами.

Розділ 2. Кризи в суспільно-політичному житті України: різновиди та їх особливості розгортання в межах політичної системи

2.1. Криза ідентичності

Важливою складовою будь-якого національного проекту є спільна ідентичність. Під національною ідентичністю розуміється особисте й колективне почуття приналежності до певної національної спільноти, відчуття злагожденості з її символами, цінностями, культурою, історією, територією, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Очевидно, що найбільш активні процеси формування національної самосвідомості і тожсамості відбуваються під час трансформацій суспільних відносин, коли народжується гостра потреба переосмислити минулий досвід, визначити перспективи розвитку та побудувати цілісну соціально-історичну систему, що враховує характерні для даної нації політичні, економічні, ідеологічні, культурні та інші утворення, що об'єднуються в одному просторово-часовому контексті. Кожне наступне покоління постійно переосмислює особливості своєї спільноти, яка не залишається статичною конструкцією, але є постійним процесом формування основних елементів національного існування та національної свідомості відповідно до нових реалій світу[19].

Ідентичність - це комплексне поняття, що включає в себе усвідомлення людиною своєї самобутності, належності до певної соціальної групи, культурного середовища, нації чи етнічної спільноти. Це особисте відчуття та уявлення про себе, яке формується під впливом різноманітних факторів, таких як культурні, соціальні, етнічні, релігійні та історичні наративи. Ідентичність визначається почуттям належності та відчуттям співперебування з певною спільнотою або групою людей, а також усвідомленням та прийняттям спільних цінностей, норм і традицій.

Існує особиста та колективна ідентичність. Особиста ідентичність - це сукупність характеристик однієї особи, таких як стать, сімейний стан, професія, освіта, місце проживання, релігійні переконання та інші, які можуть

змінюватися протягом часу, але відображають тотожність цієї самої особи в різні періоди життя. Механізм формування особистої ідентичності полягає в тому, що всі ці характеристики внутрішньо інтегруються в психологічну структуру особистості, набуваючи загального значення.

Колективна ідентичність виражається у спільному відчутті належності до певної групи або спільноти, таких як класова, етнічна, національна, громадянська, політична тощо. Це уявлення про "своїх", "наші", які спільно вважаються "ми". В той же час ця ідентичність передбачає визначену дистанцію від інших груп та усвідомлення власної "іншості" в порівнянні з ними.

Важливо відзначити, що відношення до тих, з ким ми ідентифікуємо себе, може відрізнятися від ставлення до "іноземців" або "чужих", але може також відрізнятися від ставлення до потенційних ворогів [39].

Складність кризи ідентичності пояснюється тим, що вона відображає політичну культуру, свідомість, ідеологію та цінності суспільства - сфери, які найважче й найповільніше змінюються. Для цієї кризи характерний розпад ідеалів та цінностей, що переважали у політичній культурі попереднього періоду, суперечливість зовнішньополітичних орієнтацій, недостатня самоідентифікація за громадянською ознакою та інші складні аспекти [13].

Україна зазнала кризи ідентичності з численними причинами, проте основними стали "потрійний перехід" до державної незалежності, ринкової економіки та ліберальної демократії. Цей перехід призвів до розрушення ідеологічних основ соціалістичної системи, а разом з нею - цінностей та моральних принципів, які протягом багатьох десятиліть культивувалися в соціалістичному суспільстві. Криза ідентичності виникла тоді, коли стало очевидним відсутність ідеологічного та соціокультурного керованого простору внаслідок розпаду попереднього суспільно-політичного та економічного порядку, що змусило людей шукати нові духовні орієнтири для засвоєння свого місця в суспільстві та встановлення зв'язку з державою.

У контексті політичної модернізації можна виділити три основні типи кризи ідентичності.

Перший тип виникає внаслідок збільшення соціальної різноманітності у суспільстві, яке пройшло модернізацію. Під час політичних змін багато колишніх соціальних груп розпадаються, що призводить до збільшення кількості маргінальних верств населення. Це може призвести до втрати людьми свого колишнього соціального статусу, невизначеності щодо їхнього місця у суспільстві, недостатньої усвідомленості власних інтересів та недостатньої розуміння нових політичних реалій.

Другий тип характеризується конфліктом між етнічною та загальнонаціональною ідентичністю.

Третій тип базується на потребі національного або територіального самовизначення суспільства та держави, пов'язаної з геополітичним та цивілізаційним вибором у рамках формування певної макрорегіональної ідентичності [1].

Протягом багатьох років тоталітарна влада більшовиків систематично пригнічувала національну ідентичність та самосвідомість українців. Пригнічення мовної ідентичності стало одним із основних завдань тоталітарного політичного режиму у часи СРСР, орієнтованого на формування масового населення, яке було б позбавлене власної національної ідентичності.

Мова впливає на свідомість та політичну культуру на різних рівнях. Вона є не лише засобом комунікації, але й важливим чинником формування і вираження ідентичності та цінностей суспільства.

На першому рівні, мова впливає на індивідуальну свідомість, формуючи спосіб мислення, сприйняття світу та взаємодії з іншими людьми. Вона визначає, які концепти та ідеї можуть бути виражені, а які - обмежені або виключені. Наприклад, мова може впливати на те, які поняття або ідеї вважаються важливими.

На другому рівні, мова є важливим елементом політичної культури, визначаючи способи спілкування та взаємодії в політичному просторі. Вона впливає на формулювання політичних думок, ідей та програм, а також на сприйняття політичних подій та процесів. Мова може служити інструментом

маніпуляції та впливу на громадську думку, формуючи певні переконання або ставлення до політичних лідерів чи партій.

В. Хомрач вважає мову визначальним індикатором національної ідентичності. Вона стверджує, що мовна ідентичність, навіть якщо не прямо, але опосередковано через символічність, може впливати на політичну єдність спільноти [45, с.67].

За словами М. Розумного, наявність та повноцінне функціонування національної мови є ознакою зрілої, самобутньої та культурно розвиненої спільноти [34, с.10].

Для України криза ідентичності є багатогранною і обумовлена повною зміною традиційного інституційного середовища, яка настала з розпадом СРСР та утворенням незалежної держави, з відмовою від КПРС у 1991 році та встановленням політичного плюралізму.

Події, що значно змінили самоідентифікацію українських громадян у період незалежності, включають Майдани 2004 та 2013–2014 років. Перший сплеск загальнонаціонального єднання спостерігався після Помаранчевої революції, коли більшість населення почала пишатися своїм громадянством України. Другий – Революція Гідності.

Анексія Криму росією у 2014 році, збройний конфлікт на Донбасі та повномасштабна російсько-українська війна призвели до того, що загальнонаціональна ідентичність - відчуття належності до держави та нації - стала переважати над регіональною.

Багато російськомовних українців, відчуючи небажання мати щось спільне з росією, свідомо перейшли на українську мову, що значно пом'якшило напругу щодо мовних та конфесійних питань.

Отже, російсько-українська війна поставила перед країною, політичним урядом та суспільством безліч нових викликів. Ця війна вже істотно змінила і продовжує змінювати політичну ситуацію в Україні. Нові реалії війни ставлять перед громадянами України нові завдання у самоідентифікації, а також ставлять

під сумнів ефективність економічної політики країни, вимагаючи перегляду функцій, що покладені на державу.

2.2. Криза легітимності

Автор відомої праці «Криза легітимності» Юрген Габермас (1973) вважав, що кризи модернізації не мають ані початку, ані кінця. В індустріальних ліберальних суспільствах кризи стають невід'ємною характеристикою, оскільки капіталізм і демократія вимагають поєднання двох протилежних принципів соціальної інтеграції. Це включає в себе поєднання суспільного характеру виробництва та приватного привласнення надлишку в межах однієї системи [25].

У політичній історії України проявилися всі кризи політичного розвитку, характерні для транзитних суспільств: криза ідентичності, криза розподілу, криза участі, криза проникнення та криза легітимності. В Україні ці кризи розвивалися одночасно, що суттєво вплинуло на соціокультурні характеристики суспільства, соціально-економічні процеси та загальний характер політичного режиму.

Суспільна криза в Україні вирізняється своєю тривалістю, хронічним характером і всебічним впливом. В умовах російсько-української війни дуже складно впоратися з наростаючими проблемами, які перешкоджають розвитку країни. Причина полягає у взаємозв'язку між суспільством і політичним полем: кризовий стан суспільства спричиняє хаотичність дій політичних акторів, що, у свою чергу, ще більше посилює кризові явища.

Успіх політики (у сенсі реалізації курсу правлячого класу) значною мірою залежить від взаємодії владних і політичних інститутів із населенням країни. Одним із ключових аспектів цієї взаємодії є довіра. Фактично весь період взаємовідносин між владою та громадянами в Україні характеризувався ідеями патерналізму.

Тому в сучасних умовах змін ціннісних парадигм та переосмислення суспільно-політичних процесів особливої ваги набувають феномени, що забезпечують цілісність, стабільність, надійність та прогнозованість розвитку суспільства. Одним із таких феноменів є довіра, яка виступає як складова суспільної взаємодії, своєрідний індикатор і водночас необхідна умова соціальної впорядкованості та ефективної взаємодії.

Довіра як соціально-психологічне явище є потужним фактором і регулятором суспільно-політичних процесів. Вона виступає елементом архітектури системи соціальної та інституційної взаємодії, своєрідною організаційною формою її забезпечення [47].

Довіра є результатом оцінних суджень і виступає ціннісною основою соціальної взаємодії, оскільки ґрунтується на збігу цінностей, забезпечуючи ціннісно-орієнтаційну єдність. Ціннісна парадигма, прийнятна для більшості громадян, є одним із найважливіших принципів і водночас одним із основних інструментів суспільних реформ. Тому метою кожного політичного режиму є формування системи цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал.

На важливості цього аспекту цінностей наголошував Д. Істон, аналізуючи легітимність як довіру до політичних суб'єктів (лідерів, інститутів і спільноти). Він підкреслював важливість сприйняття більшістю населення суспільних цінностей, ідей та норм як власних. Звідси випливає різниця між Заходом і транзитними країнами: для Заходу характерна системна довіра, а для транзитних країн – перманентна.

Криза легітимності – це ситуація, коли значна частина населення втрачає віру в правомірність та законність влади або політичної системи. Внаслідок цього влада втрачає підтримку громадян, що може призвести до соціальної нестабільності, політичних протестів та навіть до зміни режиму. Кризу легітимності можуть викликати такі фактори:

1. Корупція та неефективне управління - уряд або інші державні інституції виявляють ознаки корупції, некомпетентності або неспроможності забезпечити базові потреби населення;

2. Недотримання або порушення громадянських прав та свобод, таких як свобода слова, зібрань і виборів.

3. Значні економічні труднощі, як-от високе безробіття, інфляція або економічний спад, які призводять до погіршення рівня життя.

4. Велика розбіжність у рівні життя різних соціальних груп, що може створювати відчуття несправедливості та невдоволення.

5. Сумніви у чесності та прозорості виборчих процесів, які ставлять під питання законність обраних представників влади.

Ю. Левенець до факторів, що делегітимізували політичний режим в Україні, відносив:

1. Особливий або "синергетичний" тип реформ:

- Формування ринкової економіки в умовах відсутності правових гарантій для приватної власності.

- Творення національної держави поряд із фрагментованими національною та громадянською ідентичностями.

- Зародковий статус локального громадянського суспільства.

- Периферійний міжнародний статус України.

2. Брак системних реформ та неоднозначні результати трансформації:

- Розгалужена корупція.

- Недемократичні стандарти політичної культури.

- Небезпечні непрозорість і непублічність політичних рішень.

- Авторитарна партійна система, що спиралася на закриті списки й імперативний мандат.

- Неврегульований статус опозиції [27].

Неструктуроване, політично та ціннісно роз'єднане суспільство є одним з ключових факторів, які призвели до дефіциту політичної легітимності в Україні та сприяли процесу «самолегітимації влади». Окрім цього, до факторів, які підривають політичну легітимацію в Україні, за оцінками Г.Зеленько,, є високий рівень конфліктів у політичній системі (неструктурований парламент,

гіпертрофований вплив президента на всі гілки влади) та низька якість еліт, які не зацікавлені у швидкому та успішному проведенні реформ в Україні [14].

Поряд із реформуванням державно-адміністративного апарату та оновленням законодавчої бази, на переконання С.Рябова, необхідно домагатися змін у політичній свідомості громадян. Це включає укорінення відповідного розуміння свободи, прав і обов'язків, підвищення конституційної освіченості та набуття навичок правового захисту своїх законних інтересів. За словами Рябова, базовими ціннісними рисами політичної культури українців (як наслідок активної роботи інститутів громадянської освіти) повинні стати відчуття власної гідності, шанування прав людини та вміння їх захищати, критичне і незалежне мислення, вимогливе ставлення до влади, відданість демократичним цінностям, політична освіченість і компетентність, знання, визнання і дотримання законів, толерантність і готовність до компромісу, а також здатність вирішувати конфлікти шляхом переговорів і участь у спільних справах [35].

Є. Бистрицький та О. Білий визначають політичну легітимацію як складний процес об'єднання суспільства на основі спільних цінностей, а також демонстрацією здатності політичної організації реалізовувати колективну ідентичність. Дослідники підкреслювали, що одним із основних інструментів легітимації влади чи режиму є тривалий, публічний і широко поширений політичний дискурс. Головне завдання цього дискурсу полягає у формуванні суспільного консенсусу щодо змісту та цілей політик, які реалізуються в країні [3].

Є. Бистрицький стверджує, що сучасна демократія базується на добровільній згоді всіх учасників, які беруть участь у суспільному житті. Це можливо за умови, що вони є рівними і вільними у процесі дискурсивного формування політичної волі [3].

На думку В. Горбатенка, базовою причиною кризи легітимності в Україні в 90-их роках 20 ст. стало те, що пострадянська трансформація була не стільки модернізацією, скільки вестернізацією, що супроводжувалося копіюванням елементів масової культури. Специфічною рисою української легітимності була

псевдолегітимність, яка проявлялася у виправданні влади неіснуючими факторами, такими як конфлікти, кризи та війни [8].

"Кризами легітимності" можна охарактеризувати як значне зниження реальної підтримки органів державної влади або правлячого режиму, що призводить до якісної зміни їхніх ролей і функцій. Таку дефініцію процесу, що відбувається, надає Т. Кузьменко в дослідженні 2012 року. Політологиня точно визначає основні ознаки такої кризи, серед яких: невизнання громадянами процесу ухвалення політичних рішень; невідповідність рішень влади домінуючим у суспільстві уявленням про право та справедливість; занадто велика конкуренція між елітними групами у боротьбі за владу; політична пасивність мас, які не реагують на заклики влади, та неспроможність владної еліти зміцнити своє політичне панування [26, с.10].

В умовах кризи легітимності уряди часто вживають заходів для відновлення довіри, таких як проведення реформ, боротьба з корупцією, зміцнення правової держави та інклюзивні політичні процеси.

Для завоювання системної довіри та легітимності влади, окрім ціннісних і морально-етичних якостей, таких як чесність та відповідальність, важливо також керуватися у своїх діях наступними принципами:

1. Регулярність: дотримання упорядкованості та підпорядкування законам і нормам.
2. Обґрунтованість: надання пояснень та аргументація власних дій.
3. Ефективність: виявлення компетентності, дисципліни та результативності в діяльності.

Ці принципи допомагають не лише заслужити довіру громадськості, але й забезпечити стабільність та розвиток системи управління [38, с. 53–55].

Важливість демократичних принципів у забезпеченні легітимності влади наголошується особливо в контексті внутрішніх реалій, таких як формування правової держави, розвиток політичних інститутів та зміцнення громадянського суспільства.

Суспільство, де досягнуто консенсусу щодо цінностей, може вважатися стабільною системою, оскільки у ній відсутнє основне джерело конфліктів між окремими особами та суспільством загалом.

Важливу роль в цьому контексті відіграє поняття політичної поведінки, під яким дослідники розуміють сукупність “різноманітних реакцій людини на політичну дійсність і містить у собі як внутрішні рефлексії (думки, сприйняття, установки, переконання тощо), так і практичні дії щодо неї” [31, с. 561.].

У соціально-політичному контексті довіра відіграє роль суспільної інтеграції та консолідації. Однією з важливих функцій довіри є забезпечення легітимності влади. Крім того, вона служить основою для незалежного громадського контролю за діяльністю політичних лідерів та владних інститутів.

Умови неоднорідності українського суспільства, яке різниться не лише за економічним статусом, але й за світоглядними, політичними та ціннісними установками, ставлять перед суспільством значні виклики. З одного боку, ця різноманітність загрожує можливим соціальним вибухом, проте, з іншого боку, вона може відігравати позитивну роль, сприяючи динамічним та конструктивним змінам.

Особливо важливими стають проблеми суспільної консолідації, толерантності, досягнення консенсусу та довіри між різними соціальними, національними та релігійними групами

Також, важливим є питання довіри суспільства до владних, економічних та правових інститутів. Забезпечення прозорості, ефективності та відповідальності в роботі цих інститутів є вирішальним для збереження легітимності влади та підтримки громадської довіри до них.

Криза в Україні в 1993-1994 роках була складною політичною, економічною та соціальною ситуацією, що виникла внаслідок ряду причин, включаючи економічну нестабільність, політичні конфлікти та боротьбу за владу. Основними факторами кризи були гіперінфляція, зниження виробництва, зростання безробіття та загальна втрата довіри до владних структур. Криза

призвела до серйозних соціальних та економічних труднощів для населення України і спричинила значні зміни в політичній системі країни [50].

Парламентська криза - це ситуація, коли виникають серйозні конфлікти, розбіжності або проблеми в роботі парламенту, що можуть призвести до його блокування, неможливості ухвалення рішень або навіть розпуску. Такі кризи можуть виникати з різних причин, таких як конфлікти між політичними партіями, неспроможність утворення правлячої коаліції, проблеми з проведенням виборів чи недостатність депутатської підтримки для утримання уряду. Парламентські кризи можуть мати серйозний вплив на демократичний процес та стабільність країни, оскільки можуть перешкоджати ефективному прийняттю рішень та реформ.

Перша політична криза, що вела до перевиборів до Верховної Ради, виникла в 1993-1994 роках, коли на посаді президента перебував перший пострадянський Президент України Леонід Кравчук. Тоді діяв склад Ради, утворений з Верховної Ради УРСР останнього, 12-го скликання, яка була сформована на виборах 1990 року.

7 червня 1993 року на Донбасі почався безстроковий страйк шахтарів, що міг призвести до серйозної економічної кризи. Однією з вимог протестуючих було переобрання Президента і парламенту, які, на їхню думку, не могли впоратися з поточними політичними і економічними проблемами країни. Відповідно до цього, Верховна Рада 17 червня погодила проведення консультативного референдуму на 26 вересня 1993 року щодо довіри або недовіри Президентові і парламенту. Проте, після переговорів з Президентом Леонідом Кравчуком, Верховна Рада за два дні до референдуму скасувала його і вирішила провести дострокові парламентські вибори 27 березня 1994 року та президентські вибори 26 червня того ж року (замість регулярних виборів, запланованих на березень 1995 та кінець 1996 року відповідно). На той момент Конституція ще не була прийнята, і законодавчі норми передбачали право призначати дострокові вибори за рішенням парламенту. Після виборів 1994 року, проведених на мажоритарній основі, 168 мандатів отримали безпартійні

кандидати, 85 - комуністи, 20 - представники Народного руху, 18 - Селянська партія, 14 - Соціалістична партія [10].

Наступна подібна криза сталася в 2006-2007 роках, під час президентства Віктора Ющенка. Кризу викликав той факт, що тодішній прем'єр-міністр Віктор Янукович прагнув розширити свої владні повноваження та обмежити владу Президента Ющенка. У відповідь, Ющенко 2 квітня 2007 року розпустив парламент і оголосив про його перевибори. Формальне завершення кризи настало в грудні 2007 року, коли після перевиборів парламенту було сформовано уряд Юлії Тимошенко.

Політична криза 2007 року в Україні була пов'язана з конфліктом між президентом Віктором Ющенком та прем'єр-міністром Віктором Януковичем. Основними причинами кризи були невирішені питання стосовно реформ, боротьба за владу між президентом та урядом, а також внутрішньополітичні протиріччя. Ця криза може бути класифікована як конфлікт між виконавчою та законодавчою владою, а також як криза легітимності. Вона виникла через протистояння між двома ключовими політичними фігурами, кожен з яких претендував на легітимність своєї влади та право приймати важливі рішення для країни

У лютому-березні 2007 року, правляча коаліція у Верховній Раді, яка базувалася на Партії регіонів і була сформована після виборів 2006 року, почала активно розширюватися за рахунок перебіжчиків з фракцій "Наша Україна" Віктора Ющенка і Блоку Юлії Тимошенко. Партія регіонів прагнула створити правлячу коаліцію з 300 депутатів у парламенті, що дозволяло подолати вето Президента. Проте, згідно з Конституцією, до правлячої коаліції могли входити тільки фракції, які були обрані до Верховної Ради. З цієї причини Ющенко розпустив Верховну Раду і оголосив про перевибори.

На виборах 2007 року застосовувалася пропорційна система. Партія регіонів здобула 175 місць у парламенті, Блок Юлії Тимошенко - 156 місць, "Наша Україна - Народна самооборона" - 72 місця, КПУ - 27 місць, а Блок Литвина - 20 місць. [10].

Під час політичної кризи 2007 року, глава держави використовував такі методи для збереження політичного впливу свого оточення та політичних сил, які його підтримували:

1) Висунення звинувачень проти суддів Конституційного Суду, що призводило до зниження бажання представників цього органу підтримувати тодішнього прем'єра.

2) Повторні звільнення з посади чинного Генерального прокурора, що сприяло послабленню антипрезидентської діяльності цього відомства взагалі.

3) Підвищення активності Секретаріату Президента до рівня, який існував за часів президентства Л. Кучми. [17, с.384.].

Помаранчева революція, Революція Гідності стали виразним проявом недовіри суспільства до діючої влади та її моральної неспроможності. Намагання влади і еліти встановити авторитарний режим, провадити діяльність, що суперечить законам, та ігнорувати громадську думку, разом із непослідовністю та безперспективністю шляхів розвитку, цілком закономірно призвели до її дискредитації в очах суспільства.

Після кожної зміни у політичних елітах громадяни висловлювали їм довіру, сподіваючись на позитивні зміни у суспільному розвитку та у виборі перспективного шляху. Однак суттєвих змін, спрямованих на вирішення проблем, не відбулося. Не відбулося перезавантаження влади, оновлення принципів її діяльності, прийняття якісно нових еліт. Не було забезпечено системної боротьби з корупцією, деолігархізацією влади, не досягнуто економічного зростання. Також не були покарані представники попереднього режиму за їхні діяння, включаючи злочини проти Майдану [42].

Негативна тенденція в оцінках громадян стосовно ефективності діяльності влади та втрата довіри до політичної еліти у ключовому питанні – розробки стратегії суспільного розвитку – є сталою ознакою оцінок післявиборчого періоду.

Результати соціологічних опитувань свідчать про низький рівень довіри до представників влади та опозиційної політичної еліти України [32].

Криза 2016 року в Україні була пов'язана зі складнощами у роботі уряду та низкою політичних і економічних проблем. Уряд під керівництвом прем'єр-міністра Арсенія Яценюка зіткнувся з труднощами у впровадженні ключових реформ, таких як боротьба з корупцією, економічні та фінансові реформи. Уряд зіткнувся з численними скандалами, пов'язаними з корупцією та неефективним управлінням. У травні 2016 року Арсеній Яценюк заявив про свою відставку після того, як парламент не підтримав його уряд в обговоренні відомостей про недовіру. Після відставки Яценюка президент Петро Порошенко підтримав висунення Володимира Гройсмана на посаду прем'єр-міністра. Новий уряд Гройсмана був сформований з метою здійснення необхідних реформ та підвищення довіри громадськості. Криза 2016 року підкреслила складну ситуацію в Україні та необхідність реформ для покращення економічного та політичного становища країни.

Криза довіри українського суспільства визначається серією складних проблем, які виникли на фоні політичних, економічних та соціокультурних змін. Однією з найважливіших причин цієї кризи є постійна нестабільність влади та низька ефективність державних інститутів. Повільність реформ, корупція та недосягнення рівня відкритості та прозорості у владних структурах підривають довіру громадян до системи влади.

Ще однією важливою складовою кризи довіри є соціально-економічна нерівність. Висока безробіття, низькі заробітні плати, обмежені можливості отримання якісної освіти та медичного обслуговування створюють відчуття безперспективності серед значної частини населення.

Криза довіри також відображається у сфері масових медіа та інформаційних ресурсів. Розповсюдження фейкових новин, маніпулювання інформацією та вплив політичних та бізнесових інтересів на медіа підрвали довіру громадян до засобів масової інформації.

Серед суспільних інститутів найбільшу довіру громадяни висловили структурам, де вплив держави є порівняно незначним, таким як волонтерські організації, Церква, добровольчі рухи та громадські організації, а також

державним інститутам "безпекового сектору", таким як Збройні сили України та Національна гвардія України.

Російсько-українська війна спричинила різке підвищення рівня довіри громадян України до Збройних сил України. Це обумовлено військовою захисною функцією, яку вони виконують у ході бойових дій з РФ. Солдати ЗСУ стали символами сили і відваги, вони захищають територіальну цілісність та незалежність країни. У цьому контексті, громадяни відчують, що Збройні сили України є гарантом безпеки і захисту їхніх прав та свобод.

Внаслідок війни, військові стали не лише захисниками країни, а й символом сили, мужності та патріотизму, що вплинуло на підвищення рівня довіри громадськості до Збройних сил України.

Отже, криза підриває основи демократії та загрожує стабільності країни. Українське суспільство впродовж свого розвитку та державотворчих процесів неодноразово стикається з серйозною кризою довіри до владних органів, яка виникає в силу таких причин, як нестабільність влади, соціально-економічна нерівність, маніпуляції масовими медіа та інші фактори. Для подолання кризи довіри необхідно вжити невідкладних заходів на різних рівнях: політичному, економічному, соціальному та культурному. Важливо зміцнювати демократичні інституції, боротися з корупцією, забезпечувати соціальну справедливість, розвивати громадянське суспільство та підвищувати рівень медіа-грамотності. Одним з ключових шляхів підвищення рівня суспільної довіри є налагодження ефективного та результативного спілкування з громадськістю. Тільки шляхом спільних зусиль уряду, громадськості та міжнародного співтовариства можна зміцнити довіру громадян до апарату влади та забезпечити стабільний розвиток України.

2.3. Криза проникнення

Українська сучасність стикається з проблемою кризи проникнення, яка, можливо, набула найбільшого значення серед інших. Ця криза відображає суперечності та перешкоди, що виникають під час виконання владою своїх

повноважень та прийняття рішень. Змагання різних груп та центрів впливу за контроль над ресурсами влади призводить до спроб цих груп впливати на зміст прийнятих рішень, законів та постанов центральної влади на свою користь. Це в свою чергу значно утруднює ефективне державне регулювання.

Політолог Х. Лінц визначив кризу проникнення як основну проблему держав у дев'ятнадцятому сторіччі. Фактично, ця криза стала основою та однією з причин іншої проблеми — кризи легітимності, що виникає внаслідок дестабілізації влади та системи державного управління [56, р. 32-116].

Два взаємопов'язані аспекти проникнення включають здатність влади досягати проникнення під час виконання своїх повноважень і готовність суспільства приймати політику влади.

У сучасній історії України ми спостерігали приклади взаємодії інституційного та соціального аспектів кризи проникнення, що призвели до кульмінаційного загострення та зміни політичної системи або влади.

Руйнація СРСР, що відкрила шлях до незалежності, супроводжувалася конфліктом між старою політичною системою та новими вимогами, що виникли перед суспільством. Розпад СРСР ілюструє типову кризу проникнення, яка виявилася у декількох аспектах. У період "перебудови" очікування суспільства щодо покращень не виправдалися. Темпи економічного зростання сповільнювалися, а соціальна напруга зростала, оскільки влада не могла забезпечити економічний прогрес. У період структурних перетворень планової економіки в Радянському Союзі було прийнято ряд законів, які легалізували приватне підприємництво та дозволили громадянам відкривати власні бізнеси. Разом із появою перших ознак ринкових відносин в країні відбувався занепад державного сектору. У 1989 році в Україні шахтарі Донбасу та Павлограда масово протестували, висуваючи вимоги щодо економічної самостійності шахт та підвищення пенсій. Протестний рух шахтарів тривав, а в 1991 році, разом з економічними, висунулися й політичні вимоги: шахтарі вимагали відставки президента СРСР та надання конституційного характеру Декларації про державний суверенітет України.

На початку жовтня 1990 року в Києві на площі Жовтневої революції (нині Майдан Незалежності) розпочалися студентські протести та голодування під назвою "Революція на граніті". Її ядром стали Студентське братство Львова та Українська студентська спілка з Києва. Студенти висунули п'ять політичних вимог: перешкодження укладенню нового союзного договору; проведення повторних виборів до Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року; повернення українських солдатів на територію УРСР та обов'язковий прохід військової служби українцями виключно на території республіки; націоналізація майна Компартії України та ЛКСМУ; відставка голови Ради Міністрів УРСР, Віталія Масола [15].

Одним із проявів кризи проникнення в той період був "парад суверенітетів", коли союзні республіки прийняли декларації про свій суверенітет.

Помаранчева революція в Україні, яка відбулася у 2004 році, була результатом політичної кризи, що виникла під час президентських виборів того року. Головною причиною кризи була фальсифікація результатів голосування (Центральна Виборча Комісія оголосила Віктора Януковича переможцем президентських виборів, за якого, як стверджувалось, нібито проголосували 49,46% виборців. Водночас, за Віктора Ющенка проголосували лише 46,61% виборців.), що спричинило масові протести українського населення. Громадяни вимагали визнання справедливих результатів виборів та повного дотримання демократичних процедур. Криза полягала в конфлікті між владою, яка намагалася залишити при владі свого кандидата, та опозицією та громадянами, які вимагали чесних та прозорих виборів. Помаранчева революція відзначалася масовими протестами проти фальсифікації результатів президентських виборів 2004 року. Ці протести отримали підтримку від десятків місцевих рад, які закликали до сесій та оголосили про фальсифікацію виборів і вимагали відставки Центральної виборчої комісії. На екстреному позачерговому засіданні Верховної Ради 27 листопада було прийнято Постанову "Про політичну кризу в державі, що виникла внаслідок виборів Президента України". Ця постанова

визнала результати другого туру голосування недійсними та висловила недовіру Центральній виборчій комісії через неналежне виконання обов'язків, передбачених Конституцією та законами України.

Наслідком революції стали призначення Верховним Судом повторного другого туру президентських виборів, зміна складу ЦВК Верховною Радою та ухвалення правок до Закону про вибори. Разом з цими змінами була затверджена конституційна реформа, яка обмежила владу Президента України та передала частину його повноважень Кабінету Міністрів і парламенту. Закон "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року, з одного боку, служив методом подолання наявної політичної кризи [41, с.45]. У результаті повторного голосування 26 грудня 2004 року переміг Віктор Ющенко.

Революція Гідності, що відбулася в Україні у 2013-2014 роках, була результатом глибокої політичної, економічної та соціальної кризи, що тривала кілька років. Початково ця криза полягала в неприйнятності для багатьох українців рішення влади відмовитися від укладання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, виборчих фальсифікаціях та розпливчатості влади. Спроби здійснити мирні протести були відкинуті насильством з боку правоохоронних органів, що ще більше поглибило кризу довіри до влади. Під час Революції Гідності криза переросла в масовий національний рух протесту, зокрема на Майдані Незалежності в Києві, де українці вимагали відставки президента, проведення чесних виборів та змін владних структур. Конфлікт на етапі революції полягав у боротьбі між народом, що домагався змін і демократичних реформ, і режимом, який намагався зберегти владу та контроль. Революція Гідності призвела до переходу влади, скасування позаблокового статусу України та визначення прозахідного геополітичного курсу.

Отже, криза проникнення виявляється у зниженні ефективності державного управління при прийнятті та реалізації рішень та проектів у різних сферах суспільного життя. Часто ця криза пов'язана зі зростанням впливу місцевих структур, які прагнуть зберегти або змінити свій статус незалежності

від зовнішнього впливу. У світлі аналізу кризи проникнення в Україні можна зробити висновок, що цей період став важливим етапом у формуванні та перетворенні політичної системи країни. Криза проникнення відображає суперечності між різними групами інтересів та центрами влади, що конкурують за вплив і ресурси. Вона відіграє ключову роль у визначенні майбутнього шляху розвитку України та формуванні політичних та соціальних інститутів. Таким чином, розуміння та ефективне врегулювання кризи проникнення є надзвичайно важливим завданням для подальшого стабільного розвитку країни.

Розділ 3. Політичні кризи та кризові ситуації як загроза національній безпеці сучасної України

Останніми роками функціонування системи забезпечення національної безпеки погіршилося через різні причини, що впливають із складної внутрішньополітичної ситуації. Збільшення кількості внутрішніх та зовнішніх викликів та загроз має негативний вплив на загальний стан безпеки.

Однією з основних загроз є внутрішня політична криза, яка рік-у-рік стає все глибшою через різноманіття поглядів на ключові державні процеси між різними політичними силами. Це ставить під питання ефективність системи забезпечення національної безпеки, що може призвести до зростання ризиків та небезпек, а також зниження рівня захисту. Щоб краще зрозуміти вплив політичної кризи на роботу системи забезпечення національної безпеки, слід розглянути цю проблему в контексті виконання своїх завдань [6, с.303].

Ці ситуації є визначальною властивістю соціальної системи і є наслідком дії багатьох взаємопов'язаних факторів, що породжує термінологічну плутанину з близькими за значенням термінами, такими як "соціальна криза", "критична ситуація", "надзвичайна ситуація". Ці терміни широко використовуються у науковому дискурсі та нормативно-правових актах. Аналіз показує, що ці поняття часто не розмежовуються, використовуються як синоніми, тому з'ясування їх співвідношення потребує більш чіткого їх поділу, передусім взаємозумовленості кризових та надзвичайних ситуацій у контексті публічного управління у сфері національної безпеки.

Розвиток політичної системи зумовлений впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, які породжують у ній нестабільність. Ця нестабільність може руйнувати процеси її функціонування, але водночас створює умови для більш стійкого та якісного розвитку у майбутньому. Існують дві взаємопов'язані, але протилежні тенденції: стійкість, яка допомагає зберегти якісні характеристики, та мінливість цих характеристик, яка виникає у зв'язку з впливом зазначених факторів.

Ці тенденції породжують два взаємозалежні етапи існування політичної системи: стабільний стан та кризові ситуації. Кризові ситуації, що виникають як переломні моменти у функціонуванні системи, генерують різні небезпеки для політично-соціальної системи, викликаючи недостатню стабільність у певний період часу, навіть якщо вони є невід'ємною частиною її функціонування.

Важливо відзначити, що якісно-кількісні характеристики соціальних явищ, які становлять небезпеку для соціальної системи, завжди мають об'єктивно-суб'єктивну природу. Це пов'язано з можливістю надмірної оцінки безпеки політичної системи через власні уявлення про небезпеку.

Кризові ситуації у політико-соціальних системах мають певний потенціал небезпеки для людини, суспільства та державних інститутів. Тому важливо досліджувати їх зміст, форми, причини та динаміку як передумови ефективного управління в цих ситуаціях, особливо коли вони призводять до введення надзвичайного або воєнного стану. Для цього необхідно ретельно розглядати взаємозв'язок політичних криз, кризових та надзвичайних ситуацій, а також підстав для введення надзвичайного та воєнного стану. У межах теорії систем одним з ключових положень є усвідомлення того, що будь-яка система прагне до стабільності і намагається уникнути хаосу. Застосування цього принципу до сфери національної безпеки, зокрема до доктринальних описів, що містяться у Законі України "Про національну безпеку України" та Стратегії національної безпеки у версії 2020 року, має сприяти усвідомленню суб'єктами, які забезпечують національну безпеку, того, що "унікальність хаосу" формує захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Водночас автори Закону України «Про національну безпеку України» (2018 р.) акцентували увагу не лише на позитивному, державотворчому аспекті «кризи», але й на рівні сучасних загроз національній безпеці. Згідно з цим Законом, хоча кризова ситуація може мати державотворчий потенціал, вона також несе численні загрози національній безпеці та охоронюваним

національним інтересам у різних суспільних сферах. Це обумовлює необхідність термінового вирішення питання створення національної безпекової системи (сектору безпеки і оборони) у короткостроковій перспективі, вимагає відповідного планування та розподілу функцій забезпечення безпеки і правопорядку в країні між окремими підсистемами (складовими сектору безпеки і оборони).

При цьому варто враховувати, що "хаотичність" у сфері національної безпеки варто ідентифікувати як "загрози національній безпеці України", включаючи в їх зміст явища, тенденції і фактори, що перешкоджають або ускладнюють реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [20, с.107].

Розглядаючи різноманітні погляди на поняття "криза", варто звернутися до зауважень І. К. Бредкіної та Ю. А. Сімеха, які вказують на об'єктивно різні цільові спрямування "кризи":

- 1) криза може виконувати руйнівну функцію, загрожуючи життєздатності системи;
- 2) вона може руйнувати, але водночас призводити до подальшого розвитку та переходу на якісно новий стан існування системи;
- 3) криза може бути лише порушенням рівноваги у системі [5].

До кожного з цих видів кризи вони запропонували застосовувати характеристику змін у панівних до початку кризи суспільних відносинах, які можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки, проте призводять до виникнення потенційно негативних результатів. Це в цілому збігається зі змістом поняття "загрози національній безпеці України", що визначено у статті 1 Закону України "Про національну безпеку України", а також положеннями розділу 2 "Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов" Стратегії національної безпеки України "Безпека людини – безпека країни".

При розгляді відношення між поняттями "кризова ситуація" та "надзвичайна ситуація" необхідно керуватися вимогами статті 6 Кодексу цивільного захисту України. Відповідно до цих вимог, цивільний захист забезпечується з урахуванням особливостей, що визначені в Законі України "Про національну безпеку України". Суб'єктами, які уповноважені захищати населення, території, навколишнє природне середовище та майно у мирний час, а також в особливий період - у межах реалізації заходів держави щодо оборони України, виступають відповідні органи та установи [18].

Зважаючи на це, визначення ситуації як кризової залежить від тлумачення уповноваженим суб'єктом співвідношення впливу «небезпечних чинників» та «національних інтересів» на умови його діяльності із захисту населення, території, навколишнього природного середовища і майна у відповідній ситуації. Це визначення здійснюється на основі того, що на етапі реагування небезпечні чинники вважаються вагомішими.

Згідно зі статтею 3 Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України", до її функцій входять "координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України" [12]. Відповідно до примітки до статті 4 цього закону, "кризова ситуація визначається як крайнє загострення протиріч і гостра дестабілізація в будь-якій сфері діяльності, регіоні чи країні". Таким чином, кризова ситуація означає серйозне загострення конфліктів, а умови, що виникають під час таких ситуацій, відрізняються від умов, за яких вводиться воєнний або надзвичайний стан. Поняття "кризова ситуація" визначається через поняття "протиріччя".

Розробка стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямків забезпечення національної безпеки і оборони в різних сферах, таких як політична, економічна, соціальна, воєнна, науково-технологічна, екологічна, інформаційна і інші, є відповідальністю Ради національної безпеки та оборони України (РНБО). Зокрема, РНБО координує та

контролює діяльність органів виконавчої влади під час виникнення кризових ситуацій, які загрожують національній безпеці України.

Варто зазначити, що хоча ця функція є однією з трьох основних функцій РНБО, у 2014 році до відповідного Закону було внесено узагальнене поняття «кризова ситуація». Це поняття визначає кризову ситуацію як крайнє загострення суперечностей, гостру дестабілізацію становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні чи країні [33].

У стратегічних вирішеннях використовуються два різні поняття з різною метою. Поняття "кризові ситуації, що загрожують національній безпеці" призначене для визначення структури державної політики національної безпеки України. Це включає підвищення обороноздатності країни, залучення підрозділів Національної гвардії для підтримки операцій Збройних сил України, а також поглиблення співробітництва з НАТО. Поняття "кризові ситуації" часто вживається як синонім до "конфлікту", враховуючи можливість мобілізації необхідних ресурсів для вирішення проблем, завчасного планування витрат і створення єдиного механізму реагування.

Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України передбачає створення національної системи реагування на кризові ситуації, окремої від системи реагування на надзвичайні ситуації. Ця система забезпечуватиме своєчасне та адекватне реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці. За перспективною моделлю сектору безпеки і оборони, аналогічною до воєнної організації держави, цей сектор має функціонувати у трьох правових режимах: 1) мирного часу, 2) кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, 3) особливого періоду [20, с.105].

Розглядаючи кризові ситуації, що виникають у політичних системах (кризові ситуації соціально-політичного та безпекового характеру) у контексті зростання небезпек для індивідів, суспільства та державних інститутів, можна виділити чотири стадії (етапи) їх розвитку:

1. **Початкова стадія:** На цьому етапі виникають політичні, економічні та інші явні або приховані суперечності між суб'єктами соціальних взаємодій,

що призводять до напруженості у відносинах між ними. Це створює підґрунтя для виникнення кризової ситуації та накопичення певних викликів для життєдіяльності цих суб'єктів.

2. **Стадія статус-кво:** Суперечності між суб'єктами соціальних взаємодій та зростання напруженості у відносинах стають очевидними. Кризова ситуація набуває чітких обрисів з огляду на цілі, дії та ресурси її учасників, і завершується накопиченням потенційних загроз для життєдіяльності цих суб'єктів.

3. **Критична стадія:** Характеризується стрімким і значним загостренням протиріч між суб'єктами соціальних взаємодій та зростанням напруженості у відносинах. Це призводить до неможливості задоволення життєво важливих потреб, тобто потенційні загрози стають реальними. Настає надзвичайна ситуація, якщо розглядати ситуацію через призму небезпек для індивідів, суспільства чи державних інститутів у певній сфері життєдіяльності (політичній, економічній тощо).

4. **Стадія трансформації:** Відбувається затухання (ліквідація, врегулювання, вирішення) протиріч між суб'єктами соціальних взаємодій та зменшення напруженості у відносинах. Це досягається через прийняття політичних та державно-управлінських рішень та їх імплементацію з метою формування нової соціальної реальності та нових або радикально реформованих суспільно-політичних систем і механізмів [37].

Сучасна державна політика України у сфері реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці, базується на системному підході й може бути описана як процес управлінського впливу з боку центральних органів виконавчої влади та їхніх територіальних підрозділів, які входять до сектору безпеки і оборони. Цей процес передбачає постійне використання державних владних повноважень як під час розробки, так і під час реалізації регуляторних та організаційних заходів, спрямованих на всі аспекти функціонування та розвитку суспільства. Це включає розподіл сил і засобів для

забезпечення національної безпеки, а також перерозподіл матеріальних цінностей та впровадження інших необхідних заходів [44, с.18].

Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень у своїй аналітичній доповіді «Щодо шляхів подолання системної кризи та орієнтирів політики нового уряду України» зазначають, що країна перебуває в стані системної кризи. Негативні наслідки цієї кризи мають тенденцію до загострення в економіці та посилюють соціальні й політичні реакції в суспільстві. [48].

Основними причинами кризових явищ є системні недоліки державного управління постсоціалістичного типу, штучний дисбаланс у структурах державної влади, постійні порушення основних прав і свобод людини, а також ігнорування інституційних чинників суспільного розвитку, які мають відповідати найкращим світовим стандартам. У 2013 році останній фактор значно посилювався через різке погіршення стану національної економіки, що стало однією з причин і рушійною силою Революції Гідності.

Отже, події останнього десятиліття наочно демонструють виникнення численних кризових явищ у різних країнах світу. Світова фінансова криза та її економічні й соціально-політичні наслідки суттєво вплинули на безпекову складову суспільного життя, змусивши науковців та практиків управління державою розглядати й впроваджувати поняття «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці».

З 2013-2014 років Україна активно долучилася до цього процесу. Керівництво країни постійно намагається системно реформувати сектор безпеки та оборони, вирішувати окремі кризові ситуації, протидіяти кризовим явищам у різних сферах, створювати «антикризові інституції», переглядати повноваження органів, які відповідають за реагування на кризові ситуації тощо.

Ф. Флурі, який є заступником директора Женевського центру демократичного контролю над збройними силами (ДКЗС) та представником Директорату політики безпеки Федерального міністерства оборони, цивільного захисту і спорту Швейцарії, вказував, що ситуації конфлікту можуть використовуватися як привід для затримки потрібних правових і структурних

реформ у секторі безпеки країни. Україна, відповідаючи на сучасні виклики щодо національної безпеки, розпочала реалізацію комплексних заходів для підвищення ефективності сектору безпеки і оборони, спрямованих на виконання двох основних завдань:

1. Зупиняти сусідні країни, перш за все російську федерацію, від проведення подальших деструктивних дій, включаючи військові акції, такі як повномасштабне вторгнення.

2. Відновлювати контроль над тимчасово неконтрольованими територіями [9, с.4].

Україна все більше відчуває потребу в реалізації концептуального підходу на інституційних засадах для забезпечення національної безпеки. Одночасно, важливо враховувати зростаючу потребу в урахуванні безпеки партнерів у міжнародних відносинах, що вказує на необхідність уваги до національних інтересів інших країн. Тому традиційні підходи активно переглядаються в контексті розуміння взаємозалежності національної та міжнародної безпеки, впевненості у неприпустимості вирішення суперечок воєнним шляхом, необхідності створення недержавних підсистем національної та міжнародної інформаційної безпеки та залучення їх до вирішення конфліктних ситуацій між країнами, а також зростаючих вимог щодо задоволення людських прагнень до свободи, рівності, справедливості та добробуту [2, с.71].

Вищенаведене вказує на необхідність глибшого підходу до вивчення факторів, суб'єктів та цілей дестабілізації суспільно-політичної системи з огляду на забезпечення національної безпеки. Основні принципи цього підходу включають системно-синергетичний аналіз, урахування змін у пріоритетах виробництва, розуміння складності систем забезпечення безпеки, а також врахування філософсько-політологічного та правового аспектів цього процесу.

Події останнього десятиліття, зокрема останній рік, ілюструють виникнення численних кризових ситуацій у різних країнах світу та їх перетворення в відкрите збройне протистояння. Світова фінансова криза, її економічні та соціально-політичні наслідки, тривалі карантинні обмеження,

локальні збройні конфлікти, включаючи ті, які були довгий час «заморожені», негативно вплинули на загальну безпеку суспільного життя. Ці події стали актуальними для пересічної людини, яка ставить перед собою першочергові завдання щодо вирішення різних безпекових проблем. Це призвело до віддалення питань розвитку, інвестування у майбутнє, трансферу технологій тощо на другий план.

ВИСНОВКИ

Криза підриває основи демократії та загрожує стабільності країни. Політична криза може бути визначена як серйозна та загострена ситуація в політичній системі, яка загрожує стабільності та функціонуванню держави. Ця криза може виникнути з різних причин, включаючи конфлікти між політичними групами, недовіру громадян до владних структур або неефективність політичних інститутів. Вона є кризою системи державного управління, яка виникає внаслідок протиріч між політичними силами і призводить до ускладнення законодавчих процесів та ослаблення парламентського (представницького) контролю над виконавчою владою.

Політична криза, як складне і багатогранне явище, виявляє себе через різні форми та прояви, включаючи економічні, соціальні, інституційні та психологічні аспекти. Вона характеризується високим рівнем загрози, невизначеності та потребою в терміновому прийнятті рішень.

Загалом в політичній науці прийнято розглядати політичну кризу як одну з форм політичного процесу, якісною характеристикою якого є політична нестабільність.

До основних типів політичних криз можна віднести конституційні, урядові, парламентські та партійні кризи, кожна з яких має свої специфічні риси та вплив на політичну систему.

Згідно з структурно-функціональним підходом, політична криза розглядається як порушення нормального функціонування політичної системи. Вона може виникати внаслідок різноманітних причин, таких як недоліки в управлінні, втрата легітимності влади, конфлікти між різними інституціями або соціальними групами. Цей підхід акцентує увагу на внутрішніх дисфункціях політичної системи, які породжують кризові ситуації.

З точки зору конфліктологічного підходу, політична криза є результатом суперечностей, конфліктів та напруженостей у суспільстві або між політичними акторами. Вона може виникати через нерівність, незадоволеність, боротьбу за владу або ідеологічні протиріччя. Цей підхід акцентує увагу на конфліктному характері політичних відносин та визначає кризу як результат цих конфліктів.

Системний підхід розглядає політичну кризу як результат дисбалансу або дестабілізації системи. Вона може виникати через недоліки у взаємодії між компонентами політичної системи, її нестійкість або неадекватність до зовнішніх впливів. Цей підхід акцентує увагу на взаємозв'язку та взаємозалежності різних елементів політичної системи і розглядає кризу як прояв цього дисбалансу.

Ці підходи допомагають зрозуміти різноманітні аспекти та причини політичних криз, що відображають складність та багатогранність політичного життя.

Дослідники виділяють кілька типів політичної кризи. Криза легітимності виникає, коли значна частина населення втрачає віру в правомірність і законність влади або політичної системи. Криза ідентичності пов'язана з розпадом загальногромадянської солідарності, коли люди ототожнюють себе з соціальними або етнічними групами, але не з національною спільнотою чи політичною системою. Криза проникнення виникає через суперечності між різними групами інтересів та центрами влади, які конкурують за вплив і ресурси. Криза участі відбувається, коли громадяни втрачають віру в ефективність своїх дій у політичному процесі і перестають брати участь у виборах та інших формах політичної активності. Криза управління (парламентська, урядова) пов'язана з неефективністю державних інституцій у прийнятті та реалізації рішень, що веде до втрати контролю над ситуацією. Конституційна криза виникає, коли існують серйозні конфлікти або розбіжності щодо інтерпретації або дотримання конституції, що призводить до паралічу влади.

Криза ідентичності виникає тоді, коли загальногромадянська солідарність розпадається, і люди починають співвідносити себе насамперед з соціальною групою чи етнічною спільнотою, але не ототожнюються із загальнонаціональним об'єднанням або політичною системою в цілому.

Криза легітимності – це процес руйнування конституційних структур і правочинності влади, що виникає через відсутність суспільної згоди щодо природи та методів її діяльності.

Російсько-українська війна поставила перед країною, політичним урядом та суспільством безліч нових викликів. вона вже істотно змінила і продовжує змінювати політичну ситуацію в Україні. Нові реалії війни висувають перед громадянами України нові завдання щодо самоідентифікації.

Українське суспільство протягом свого розвитку та державотворчих процесів неодноразово стикалося з серйозною кризою довіри до владних органів, яка виникає через такі причини, як нестабільність влади, соціально-економічна нерівність, маніпуляції мас-медіа та інші фактори.

Криза легітимності – це ситуація, коли значна частина населення втрачає віру в правомірність та законність влади або політичної системи. Внаслідок цього влада втрачає підтримку громадян, що може призвести до соціальної нестабільності, політичних протестів та навіть до зміни режиму. Кризу легітимності можуть викликати такі фактори, як корупція та неефективне управління, коли уряд або інші державні інституції виявляють ознаки корупції, некомпетентності або неспроможності забезпечити базові потреби населення; недотримання або порушення громадянських прав та свобод, таких як свобода слова, зібрань і виборів; значні економічні труднощі, як-от високе безробіття, інфляція або економічний спад, які призводять до погіршення рівня життя; велика розбіжність у рівні життя різних соціальних груп, що може створювати відчуття несправедливості та невдоволення. Для подолання цієї кризи довіри необхідно вжити невідкладних заходів на різних рівнях: політичному, економічному, соціальному та культурному. Важливо зміцнювати демократичні інституції, боротися з корупцією, забезпечувати соціальну справедливість,

розвивати громадянське суспільство та підвищувати рівень медіаграмотності. Одним з ключових шляхів підвищення рівня суспільної довіри є налагодження ефективного та результативного спілкування з громадськістю. Тільки спільними зусиллями уряду, громадськості та міжнародного співтовариства можна зміцнити довіру громадян до державних інституцій та забезпечити стабільний розвиток України.

Криза проникнення виявляється у зниженні ефективності державного управління при прийнятті та реалізації рішень у різних сферах суспільного життя. Часто ця криза пов'язана зі зростанням впливу місцевих структур, які прагнуть зберегти або змінити свій статус незалежності від зовнішнього впливу. Аналізуючи кризу проникнення в Україні, можна зробити висновок, що цей період став важливим етапом у формуванні та перетворенні політичної системи країни.

Криза проникнення відображає суперечності між різними групами інтересів та центрами влади, які конкурують за вплив і ресурси. Вона відіграє ключову роль у визначенні майбутнього шляху розвитку України та формуванні політичних і соціальних інститутів. Тому розуміння та ефективне врегулювання кризи проникнення є надзвичайно важливим завданням для подальшого стабільного розвитку країни.

Наукова література сучасного періоду дослідження кризових явищ характеризується прагненням розробити інтегральну концепцію кризового управління в системі національної безпеки. Існуючі стратегії кризового управління передбачають виділення певних стадій та визначення відповідних управлінських завдань для їх врегулювання. Водночас науковці традиційно зосереджують увагу на надзвичайних ситуаціях, що виникають внаслідок аварій, катастроф, стихійних лих тощо, тоді як дослідження кризових ситуацій, спричинених соціальними явищами в політичній системі (такими як масові заворушення, реформи, політична дестабілізація тощо), майже відсутні.

Узагальнюючи, зазначимо, що сфера використання поняття «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці» в сучасних умовах охоплює

процеси врегулювання цивільно-військових відносин із залученням окремих складових сектору безпеки і оборони країни з метою забезпечення національних інтересів України. Для розгляду ситуації як такої, що загрожує національній безпеці, необхідно враховувати наявність небезпечних чинників, класифікованих за їх фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією, негативні наслідки, а також рішення, прийняте уповноваженою посадовою особою чи колективним органом.

Прийняття Закону України «Про національну безпеку України» стало результатом узагальнення ряду законопроектів та стратегічних документів, спрямованих на організацію діяльності сил безпеки та оборони. Цей закон встановив завдання для різних компонентів сектору безпеки, включаючи реагування на кризові ситуації.

Варто відзначити, що сучасні системи кризового реагування та забезпечення життєдіяльності розроблені на основі досліджень феномену кризи вченими з різних галузей знань, включаючи:

1. Визначення понять «криза», «кризове явище», «кризовий стан», «кризова ситуація».
2. Класифікація криз, зокрема виокремлення тих, що становлять загрозу національній безпеці.
3. Моделювання розвитку криз у різних сферах суспільного життя та галузях економіки.
4. Налагодження кризових комунікацій та прийняття рішень в умовах кризи.
5. Розробка державної політики та стратегії кризового реагування.
6. Використання способів попередження криз у різних сферах та суспільстві в цілому.

Сучасна воєнно-політична обстановка в Україні потребує уважного аналізу та уваги законодавців. На сьогоднішній день можна констатувати наявність кризової ситуації, яка виникла внаслідок воєнно-політичних чинників як на Сході України, так і в державі в цілому. Ця криза має потенціал перерости

у воєнно-політичну кризу, особливо за умови неефективного державного управління у кризових ситуаціях з боку суб'єктів забезпечення національної безпеки.